

Türk-İslam Medeniyetinde Değerlerin İnşası ve Değerleri Taşıyan Bir Form Olarak Nevruz

*Faruk Kanger**

GİRİŞ

İslam Medeniyeti tarihine baktığımızda İslam'ın, müminlerin kişisel ve toplumsal hayat alanlarını bir nakış gibi ince ince dokuduğunu görürüz. Tarih boyunca İslam'ın inanç esasları, ibadetleri ve ahlaki değerleri müslüman toplumların iliklerine işlemiş, bu medeniyetin içinde yetişen büyük şahsiyetler, on dört asırlık köklü bir medeniyetin hem mimarı hem ustası hem de işçisi olmuşlardır. İslam Medeniyeti'nin üstünde yükseldiği değerler, ezelden ebede insan fitratına ve tabiatına uygun, her türlü ifrat ve tefritten uzak bir orta yol değerleri olmuştur. Öyle ki bu medeniyet içinde Ebu Hanife, İmam Şâfi', Pîri Reis, Ali Kuşçu, İbn Sina, Gazâli, Mevlânâ Celâleddîn, Sultan Alparslan, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmet, Mimar Sinan, İbn Arabi, İmam Rabbani, İbn Haldun, Kâtip Çelebi, Ahmet Yesevî ve adını burada saymadığımız binlerce irfan önderleri vardır.

Hazreti Peygamber'in bizzat terbiyesinden geçen sahabe nesli ve bu erdemli şahsiyetlerin eksilmeyen ışığı ve enerjisi informal bir öğretim ve terbiye ile nesilden nesile aktararak devam etmiştir. Zira Uzak Doğu'dan Kafkaslara; Orta Asya'dan Afrika'ya bütün İslam coğrafyasında insanlığın, adını

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

şükranla andığı daha nice fazilet abidesi şahsiyetin yetişmesi bir tesadüf değildir.

Bir toplumun inanç esasları, ibadetleri, ahlaki kuralları, örf ve ananeleri ve diğer kültürel unsurlar o toplumun temel değerlerini oluşturur. Bütün bu değerler ilâhi kaynaktan beslendiğinde insanlık tarihinin en güçlü bir faziletler medeniyetini yeniden inşa edecek dinamikler ortaya çıkar. Bu dinamiklerin ve potansiyellerin toplumsal bir aksiyonla nasıl erdemlere çevrileceği ise bir eğitim ve kültürlenme meselesidir. Yani bütün değerlerin toplumsal faziletlere ve kişisel erdemlere dönüşeceği sorusu her zaman formal ve informal eğitimin en önemli konusu olmuştur.

İnsanın eğitimi zordur, nefislerin terbiyesi güçtür. Hele hedefimiz ahlaki erdemler kazanmış sağlam karakterli şahsiyetler olmak veya yetiştirmekse bu çok daha uzun ve zahmetli bir süreç gerektirir. İnsanın eğitimi doğumundan ölümüne kadar devam edeceği gibi hiçbir devreyi bir diğerine yani bebekliği, çocukluğa veya gençliği yetişkinliğe tercih lüksü de yoktur. Çünkü karakterin eğitimi hayatın her safhasını kuşatır ve bir devamlılık arz eder. İnsan, başında mı yoksa sonunda mı olduğunu bilmediği bir hayatın, herhangi bir dilimini önemsiz sayma lüksüne sahip değildir. Değerler eğitimi ve öğretimi bakımından her dönem, şimdiki dönem kadar; her ortam şimdiki ortam, her fırsat ise son fırsat kadar çok değerlidir. Bir başka ifadeyle hayatın herhangi bir diliminin kıymeti, insanın onu değerlendirebildiği nispettedir. Tabii ki bu, erken çocukluk dönemlerinde karakterleri terbiye etmenin çok daha kolay ve etkili olduğu gerçeğini gözardı etmeyi gerektirmez.

Dinî ve manevi değerler hayatın sosyal, ekonomik, ailevi, hususi bütün alanlarına yayılmıştır. İslam dini de genel itibarıyla hayatın her alanını kuşatır. İslam evde veya herhangi bir mekânda tek başına yaşanacak bir değerler sistemi ortaya

koymamıştır. Onun inançlarına, ritüellerine, geleneklerine ve hoş gördüklerine baktığımızda ancak bir cemiyet içinde gerçekleştirilebildiğini görürüz. Mesela Ramazan ayı, kendine özgü iftar, infak, teravih, bayram ve diğer kutlamalar gibi cemiyet değerlerini öne çıkaran yoğun kültürel formlar taşır. Bütün dünyada yaşayan müminlerin kardeş olduğunu ilan eden, adeta bütün insanlığı bir aile mesabesinde gören bir dinin değerlerinin, insanın hayatının her alanını kuşatması zaruridir.

İyi bir şahsiyet, sağlam bir karakter ancak faziletler üzerinde yükselir. Faziletler ise kişinin uzun yıllar içinde istikrarlı davranışlarıyla kazandığı doğru tutumların; duygu, düşünce ve davranış boyutunda dengeli ve itidalli bir şekilde yaşanmasıyla ortaya çıkar (Çamdibi, 1994, s. 30). Sade bir ifadeyle, doğru bilgilerin, iyi niyetli düşünce ve davranışların uyumlu olarak uzun süre istikrarlı yaşanması, tutumların gelişmesine zemin hazırlar. Müspet ve hayırlı olana yönlendirilmiş pozitif tutumlar yani erdemli davranışlar manzumesi süreç içinde karakterin bir parçası olan faziletler olarak kazanılır. Faziletlerin uyumlu bütünlüğü ise kişinin karakterini oluşturmaktadır. Nihayet, kazanılan bu karakter özellikleri, şahsiyet bütünlüğünü oluşturan unsurlar olurlar (Schaie & Willis, 2002, s. 252).

İnsanın bilgi, düşünce ve davranışlarının onun şahsiyetini hangi aşamalardan geçerek inşa ettiğini gösteren bu tablo, aynı zamanda karakter eğitiminin ne denli zor ve uzun bir süreç olduğunu gösterir. Bildikleri, düşündükleri ve yaptıkları arasında uyum ve tutarlılık gözlenen insan, aynı yönde uzun yıllar gayret gösterdikten sonra kendisinde arzu ettiği tutum ve alışkanlıklar geliştirebilir. Bu tutum ve alışkanlıklar, kişinin inancı ve değerleri doğrultusunda; arzuladığı, uygulamaya koyduğu ve istikrarlı olabildiği ölçüde (şefkat, merhamet, alçak gönüllülük, cömertlik, adaletli olmak vs.) faziletler hâline gelir.

Böylece kişilik dediğimiz olgu, iyi veya kötü kabilinden değer taşıyan davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünü olarak tezahür eder (Güngör, 2000, s. 17).

Toplum hayatında, değerlerin inanç, ibadet, inanış, ritüel ve âdet gibi farklı boyutlarda yaşandığı bazı taşıyıcı formlar vardır. Bayramlar, düğünler, kutlamalar, cenaze merasimleri değerlerin yaşandığı ve sonraki nesillere aktarıldığı değerler formlarıdır. Asırlardır Türk-İslam tarihinde ve geleneğinde Nevruz da bunlardan biri olmuştur.

1. İnsan, Medeniyet ve Değerler

‘İlahî Fitrat’ ve ‘Ahsen-i takvim’ üzere yaratılan, dünyada değer bulan ve değer üreten bir varlık olarak insan, tarih boyunca medeniyetler inşa etmiştir. Hiç şüphesiz Türk-İslam Medeniyeti de vahiyle beslenmiş ve Hz. Peygamberin mükemmel örneği ve hayat ilkeleriyle güçlenmiş ve muazzam bir faziletler manzumesi hâline gelmiştir.

Tarih boyunca her medeniyet, kültürel, sosyal ve kişisel planda kendi insan tipini yetiştirmiştir. Beşerî yönüyle insan, ait olduğu medeniyetin değerleriyle şekillenirken; diğer taraftan o medeniyetin değerlerini yaşayan ve taşıyan bir varlık olmuştur.

Nesiller arası aktarılabilir bir olgu olarak değerler, dar bir topluluk içinde ve kısa zamanda oluşmazlar. Değerler, yüzyıllar, hatta bin yıllar içinde oluşan, medeniyetlerin dününe, bugününe ve yarınasına ait olgulardır. İnsan hayatında değerlerin tebarüz etmesi, onun genetik özellikleri, biyolojik gelişimi, aile yapısı, sosyal statüsü, çevreyle etkileşiminin (Schaie & Willis, p. 252) şahsiyet bütünlüğü içinde gerçekleşmesiyle mümkündür. Bu sebeple değerler, bir yandan asırlar içinde medeniyetlerin potasında muhteva kazanırken; diğer yandan nesilleri etkileyerek

gelecekte medeniyet bütünlüğü oluşturan kitlelerin kültürlerine ve hayat biçimine yine yön ve şekil verirler.

Türk-İslam Medeniyeti tarihini, Türklerin İslam'ı kabulüyle başlatırsak onun değerlerinin ve erdemlerinin köklerini, vahyin kaynağı Kur'an'da ve hayatını vahyin arzu ettiği mükemmellikte bir değerler manzumesi halinde yaşayan Hz. Muhammed'in (sav) hayatında -hadislerde- aramak lazımdır.

Ancak Türk-İslam Medeniyeti değerlerinin, insanlığın ortak birikimi ve mirası olduğu gerçeğini (Aydın, 2011, s. 18) ve diğer coğrafi havzalardaki medeniyetlerle sürekli bir etkileşim içinde olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

2. Türk-İslam Medeniyeti Havzasında Değerlerin İnşası

Yeryüzüne gelişle birlikte son din İslam, ilk günden itibaren özgün ve fitri bir değerler sistemi inşa etmeye başladı. İslam, kendi değerler sistemini temelden inşa etme sürecinde muhtelif coğrafyalarda yeni dinler, inanç sistemleri, kültürler, ritüeller ve çeşitli geleneklerle karşılaştı. Bu karşılaşma sürecinde, etkileşimden bahsedilse de İslam'ın değerler sistemi, daima hâkim, güçlü ve belirleyici bir pozisyonda kaldı. İslam medeniyetinin değerler sistemini inşa sürecinde genel olarak şu beş durumun meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Birincisi: İslam inanç esaslarına, özellikle tevhid inancına uymayan bütün inançlar, kültürler, ritüeller ve gelenekler reddedildi. Kararlı ve keskin bir tavırla yerine İslam'ın özgün değerleri ikame edildi.

Putperestlikteki Şirkin, Hıristiyanlıktaki Teslisin ve Yahudilikteki Antropomorfizmin İslam tarafından temelden reddedilmesi tutumu buna birer örnektir. Aşağıdaki âyetlerin ortaya koyduğu gerçek de tam olarak budur:

“Şüphesiz o iman edenler, yahudi olanlar, sabiiler (yıldıza tapanlar), hristiyanlar, ateşe tapanlar ve (Allah'a) eş koşanlar (yok mu?) Allah, kıyamet günü bunların arasını şüphesiz ayıracaktır. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla görüp bilendir.” (El-Hac, 22/17).

Muhakkak ki, “Allah, ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir” diyenler kâfir olmuşlardır. (Onlara) de ki: “Allah, Meryemoğlu İsa Mesih'i, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese O'na kim engel olabilir? “Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir.” (El-Maide, 5/17).

Bu ve benzeri ilahi hükümler, tek (tevhid) ve aşkın (müteal) Allah inancının dışında kalan bütün tanrı ve kutsal varlık inanışlarını ve buna yol açacak bütün kanalları kapatmıştır. Aynı şekilde doğrudan şaşmama, günahsızlık (fetanet/ismet), yegâne hakikate rehberlik (emanet/sıdk) hayatın her boyutunda güzel örneklik (tebliğ) gibi değerleri şahsında toplayan peygamberlik kurumunu sadece Hz. Muhammed'in şahsına münhasır kılmıştır.

Bunun yaşanmış bir örneği şöyledir:

Bir gün Hz. Ömer (ra), elinde bir kısım Tevrat sayfaları ile Hz. Peygamber'e (sav) gelip:

“-Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar Tevrat'tan bazı kısımlar. Onları Zurayk Oğulları'na mensup bir arkadaşımдан aldım” dedi.

Hz. Peygamber'in yüzü aniden değişti. Bunun üzerine Abdullah bin Zeyd (ra), Hz. Ömer'e:

“-Allah senin aklını başından mı aldı? Rasûlullah'ın yüzü ne hâle geldi, görmüyor musun?” dedi.

Hz. Ömer (ra) hatasını anladı ve hemen:

“-Ey Allah'ın Elçisi biz, Rab olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan, peygamber olarak Muhammed (sav)'den, önder olarak Kur'an'dan razı olduk” dedi.

Bunun üzerine Allah Rasûlü tekrar mütebessim oldu, üzüntüsü gitti. Sonra da şöyle dedi:

“–*Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer Musa (as) aranızda olup da ona uyararak beni terk etseydiniz, derin bir sapkınlığa düşmüş olurdunuz. Siz ümmetler içinde benim nasibimsiniz, ben de peygamberler içinde sizin nasibinizim.*” (Heysemî, 1988, s. 174).

İkincisi: Hak dinden ayrılmış, tahrif olmuş inanç unsurlarının hâkim olduğu toplumların, İslamî değerler sistemine uymayan tarafları tashih edildi.

“*De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, “Şahit olun, biz müslümanlarız deyin.”* (el-Âl-i İmran, 3/64) buyrularak, İslamî tevhid değerlerinde birleşmeye davet edilmiştir. İslam’ın ilk yıllarında, ‘Ehl-i Kitap’ olarak kabul edilen Hıristiyan ve Yahudi toplumlarıyla ilişkilerde bunun birçok örnekleri vardır.

Hz. Ömer (ra), Allah Rasûlü (sav)’in kendilerini şöyle diyerek ikaz ettiğini bildiriyor: “*Hristiyanların Meryem oğlu İsa’ya yaptıkları gibi, beni aşırı şekilde övmeyin! Ben sadece Allah’ın kuluyum. Bana ‘Allah’ın kulu ve Rasûlü’ deyin!*” (Buhari, “Enbiyâ”, 48).

Gayrimüslimlere yapılan bir muameleyi tashih eden bir örnek uygulama da şöyledir: “*Resûlullah’ın (sav) yanından bir cenaze geçti ve o ayağa kalktı. Kendisine, ‘O bir Yahudi’dir.’ (kalkmanız gerekmiyor) denilince, ‘O da (Allah’ın yarattığı) bir can değil mi?’ buyurdu.*” (Müslim, “Cenâiz”, 81; Buhârî, “Cenâiz”, 49).

Burada da İslam’ın diğer inanç ve kabullerin İslamî değerler sistemine uymayan yönlerinin nasıl düzeltildiğini ve yerine doğru tutumun yerleştirildiğini görüyoruz.

Üçüncüsü: İslam'ı yeni kabul eden toplumların birtakım inançları, ritüelleri veya geleneklerinin İslam'ın esaslarına ve temel ilkelerine ters düşmesi durumunda bunlar ya tedrici olarak ya da doğrudan kaldırılmış yerine insanlığa huzur bahşedecek yeni uygulama ve âdetler başlatılmıştır. İslam'ın Hz. Peygamber (sav) döneminde evlat edinmenin, kadınları nikâhlamakta sayısal sınırsızlığının, falcılığın, kâhinliğin, ırkçılığın, Ka'beyi uygunsuz vaziyette tavaf etmenin ve bunun gibi kökleşmiş geleneklerin kaldırılması ve bunların yerine İslam'ın meşru gördüğü uygulamaların getirilmesi buna örnek olabilir. Nitekim Allah Rasülü, Mekke fethi sırasında: *“Dikkat edin! Kâbe'nin hizmeti ve hacılara su dağıtımını dışında geçmişe ait bütün gelenekleriniz; Kan ve mal davalarınız ayağımın altındadır.”* demiştir (Ahmed b. Hanbel, 2, s. 36).

Dördüncüsü: İslam'ın girdiği coğrafyalarda, dinin esaslarına ve temel ilkelerine ters düşmeyen; insan hak ve hürriyetlerine, insanlık haysiyetine değerlerine uygun düşen bazı gelenek ve inanışlar ya hoş karşılanmış ya da mübah görülmüştür. Kabir ziyaretinin serbest bırakılması, harp meydanında mağrur olmanın hoş görülmesi, muhataba güzel lakap takılması gibi. Zira Allah Rasülü (sav) sahabisine hitaben şöyle buyurması buna güzel bir örnektir. *“Ey Saib! Cahiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslam devrinde de devam et. Misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşularına iyi davran.”* (Ahmed b. Hanbel, 3, s. 425). Diğer taraftan yine İslam'dan önce zulüm ve haksızlıklarla mücadelede bir sivil toplum kuruluşu mesabesinde olan, “Hilfü'l-fudûl” sözleşmesi için Allah Rasülü'nün *“Ben (İslam'dan önce) Abdullah b. Cüd'an'ın evinde bir antlaşmaya şahit olmuştum. Orada bulunmayı nice kırmızı develere tercih ederim. Şayet böyle bir antlaşmaya şimdi de çağrılısam hemen kabul ederim.”* (Kurtubi, el-Cami, 10, s. 169) buyurması bu durumu tescil eder.

Buna verilebilecek birçok örnekten biri Habeşli erkeklerin mescidde oynadıkları folklorik bir oyun gösterisini Aişe'ın (ra) izlemesini sağlamasıdır. Aişe (ra) gelen “*Resulullah beni arkasına aldı, ben de başımı onun omuzlarına dayadım ve oyuna baktım*” (Buhari, “el-İdeyn”, 2). Bir diğeri “*Çenemi onun omuzuna koydum ve yüzüm de yanağına dayadım öyle baktım.*” rivayetlerden anladığımızı göre Hz. Peygamber (sav), kadın ve erkelerin içiçe eğlendikleri İslam Öncesi Arap adetlerine bir ölçü ve sınırlama getirerek ve kendi vücuduyla Aişe'yi (ra) perdelemiş folklorik dans gösterisini seyretmesine izin vermiştir.

Beşincisi: Sosyal hayatta ihtiyaç duyulan değerler örgüsünü, hiç boşluk kalmaksızın İslam'ın değerler manzumesiyle örmek ve büyük bir İslam Medeniyeti teşekkül ettirmektir. Mesela cahiliye Arap toplumunda daha önce hiç olmayan dünya ve ahiret dengesi, takva (*Allah sevgisi/korkusu*), ihsan (*Allah'ın her şeyi görüyor olduğu şuurıyla hareket etmek*), infak (*sevdiğin şeylerden vermek*), din kardeşliği (*din ve iman bağının diğeri tüm bağların önüne geçmesi*) ve bunun gibi olgulara bağlı olarak değerler sisteminin inşa edilmesi söylenebilir.

Müşahhas örnek kabilinden şu ayeti kerimeyi ve hadisi verebiliriz. “*Kim Allah'a karşı takva sahibi olur* (derin bir korku ve muhabbet duyarsa) *ve sabrederse, bilinmeli ki Allah ihsan sahiplerinin* (işini en güzel yapan iyilik sahiplerinin) *ecrini asla zayi etmez.*” (el-Yûsuf, 12/90) Hz. Peygamber de “ihsan” nedir sorusuna “*İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.*” (Buhari, “İman”, 1) cevabını vermiştir.

Din kardeşliğine ve bütünlüğüne bir çarpıcı örnek olarak Bedir Harb'indeki şu durumu örnek gösterebiliriz. İslam'dan önce Araplar neseb, ırk ve akrabalık gibi kavmiyetçilik duygularıyla muharebe ederlerdi. İslam sonrası kavmiyeti yüceltmenin yerini dini yüceltme duygusu almıştır. Araplarda çok

güçlü olan asabiyet duygusunun yani akrabalık bağının yerini din kardeşliği bilincinin almasına, Bedir Harbi'nde Hazret-i Ebû Bekir'in, oğluyla; Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ın, babasıyla; Hazret-i Hamza'nın ise kardeşiyle karşı saflarda kılıç kılıca savaşmasını (Mubarekfûrî, 1988, s. 201) örnek verebiliriz.

Yeni inşa edilen ve bundan sonra Türk-İslam medeniyetinin evrensel bir değeri hâline gelecek bu hakikati Mücadele Suresi'nin 22. âyeti bildirmektedir. *“Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soydaşı olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*

3. Türk-İslam Coğrafyasında Değerleri Taşıyan Bir Form Olarak Nevruz

Türk-İslam Medeniyetinin oluşum süreci, İslam'ın 10. asırdan itibaren Türk toplumlarıyla karşılaşması ve Orta Asya'da yayılmasıyla başlamış ve Selçuklu Devleti'yle devam etmiş ve Osmanlı Cihan Devleti'yle zirvesine ulaşmıştır. Nevruz ise İslam öncesi devirlere uzanan ve İslam'la birlikte formu ve içeriği kendine özgü bir nitelik kazanmış, geniş bir kültür coğrafyasının geleneklerinde önemli bir yer tutmuştur.

Burada konumuz olan ve Farsça 'nev' ve 'rûz' kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen Nevruz, “Yeniğün” anlamına gelir. Gece ile gündüzün eşit olduğu, yılın ve ilkbaharın başlangıcı sayılan 21 Mart günü tarih boyunca civar (Pers/Safevî/İran)

havzasındaki kültürlerde olduğu gibi Türk-İslam coğrafyasındaki toplumlarının kadim geleneklerinden biri olan Nevruz, hem baharın ilk günü ve yılın başı olarak kabul edilir ve bayram olarak kutlanır.

Ortaçağ'dan itibaren çeşitli Türk boylarınca tabiatın yeniden uyanışı ve zirai faaliyetlerin başlaması sebebiyle düzenlenen 21 Mart bahar kutlamaları Nevruz olarak anılır. Aynı tarih bazı Türk boylarınca kullanılan takvimlerde yılbaşını temsil eder. 21 Mart Nevruz şenlikleri Asya Türk boylarında kutlanmış hatta Selçuklular'da ve Osmanlılar'da da bahar bayramı ve yeni yılın başlangıcı olarak resmi bayram olarak kutlanmıştır. Orta Asya Türkleri 21 Mart'ı yılbaşı bayramı olarak kabul edip, bir hafta devam ettirirler. Günümüzde de Azerî, Kazak, Tatar, Uygur Türkleri; Anadolu ve Balkan Türkleri Nevruz geleneğini birlikte heyecanla yaşamaktadırlar (<https://islamansiklopedisi.org.tr/nevruz>).

Bu bakımdan Nevruz, değerler perspektifinden incelenmesi gereken bir olgudur. Nevruz'un Türk-İslam Medeniyeti değerleri penceresinden incelenmesi, daha çok değerler sisteminin inşası sürecindeki üçüncü ve dördüncü durumlarla ilgilidir. İslam öncesi Türk inanç ve geleneklerinde Nevruz kutlamalarının nasıl olduğu ve İslam'la buluştuktan sonra bunların nasıl bir filtreden geçtiği, nasıl değişim geçirdiği belki başka bir araştırmanın konusu olabilir.

4. Ritüel ve Folklor Unsuru Olarak Nevruz'un Kültürel İşlevleri

Türk-İslam Edebiyatında Nevruz önemli bir tema ve kaynaktır ve özellikle Safevîler devrinde ve Fars edebiyatında çok sayıda edebî metin kaleme alınmıştır. Firdevsî, Ömer Hayyam, Ferruhî-i Sistani, Nizamî-i Gencevi, Sa'dî-i Şirazi,

Nasır-ı Hüsrev, Mevlâna Celaleddin-i Rumi ve Hafız-ı Şirazî gibi büyük şairlerin divanlarında Nevruz bahsi yer almıştır.

Nevruzun devlet erkanı ve halk tarafından bir bayram olarak kutlanması inanç, ritüel, gelenek ve âdetlerle beslenen toplumun tamamını tarafından kabul gören bir olgu olması; özellikle Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde dine aykırı ve onunla çelişen bâtil ve hurafe unsurlardan ayıklanmış olması buna ilaveten İslamî unsurlarla güçlendirilerek, dinî anlamda meşru bir zemine çekilmesi Nevruzunu değerler çerçevesinden işlevlerini incelemeye değer hâle getirmektedir.

Türk-İslam Medeniyeti'nde Nevruzun sosyolojik ve etnoğrafik açıdan yerine getirdiği bazı işlevlerden bahsetmek mümkündür. Çobanoğlu, “*Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hidrellez*” adlı makalesinde bu işlevleri dört başlık altında toplamıştır (Çobanoğlu, 2000, s. 57).

- a) **Birleştirici İşlev:** Fertler arasındaki toplumsal bağları güçlendirip, ortak bir amaç ve değer yaratarak ortak faaliyet yapmaya yöneltir ve birliği sağlar. Diğer yandan farklı sebeplerle oluşan toplumsal uyumsuzluğa sebep olan küskünlük ve soğuklukları bir karşı işlev olarak dargınlıkları kaldırır. Bir birlik ve bütünlük bilinci geliştirir.
- b) **Canlandırıcı İşlev:** Toplumca kabul edilen ritüellerin fertler üzerinde canlandırıcı, harekete geçirici, inançları tazeleyici etkisi vardır. Aynı zamanda Fertler arasında meydana gelmiş uyumsuzlukları ve anlaşmazlıkları düzelterek veya tamir ederek toplumdaki sevgi ve hürmet bağlılıkları canlandırır.
- c) **Eğitici İşlev:** Bayramlar toplumun ihtiyacı olan düzeni ve ya birarada olma bilincini ve duygusunu yaparak, yaşayarak öğretirler; geleneksel ve manevi değerlerin nesille arası aktararak yaşamasına hizmet ederler.

- d) ***Mutluluk Verici (Rahatlatici) İşlev:*** Bayramlarda kutlamalarla, birlikte geleceğine inanılan huzur ve bereket; toplumun her ferdiyle birlikte yapılan eğlencelerin verdiği neşe ve mutluluk, yalnızlığın sebep olabileceği çaresizlik ve kötümserlikleri ortadan kaldırır (Turan, 2008, s. 110). Bu günlerde yapılan karşılıklı iyilikler, ikramlar, hediyeleşmeler ve ziyaretler insana güven ve huzur verir.

5. Nevruzla Yaşanan ve Aktarılan Değerler

Ortak hüznün ve sevinç zamanları, toplumların değerlerinin en yoğun hâlinin ve zirvesinin yaşandığı demlerdir. Duyguların ve düşüncelerin incelendiği, heyecanların arttığı, davranışların latifleştiği hüznün ve sevinç anları, milletlerin ortak değerlerinin tebarüz ettiği ve sergilendiği zamanlardır. Böyle günlerde, toplumsal bir bilinçle gerek millî gerek manevi değerler adeta ete kemiğe bürünür, hayatın birçok alanında tezahür eder. Mesela, yakından ve uzaktan tüm ahab ve yârânın sadakat ve vefa duygularıyla dostun cenaze merasiminde bulunması; son vazifelerini yerine getirirken dostu hayır dua ve dileklerle, taziyelerle uğurlamaları, değerlerin ne denli yoğun yaşandığını gösterir. Yine, büyük afetlerin yıldönümlerinde toplumsal bilinç ve hafızanın canlı tutulması yaşananlardan ders çıkarılması için yapılan etkinliklerin de amacı aynıdır. Diğer taraftan uzak ve yakın akrabasının, sevenlerin ve sevilenlerin bulunduğu düğünler veya zaferlerin yıldönümleri de tebrikleşmelerin, hediyeleşmelerin ve en latif hürmet ve muhabbet örneklerinin yaşandığı özel anlardır. Çünkü toplumların ortak hüznülerinin ve sevinçlerinin yaşandığı bu tür etkinlikler, aynı zamanda kendisinde değerlerinin tebarüz ettiği hem de sonraki nesillere öğretilip aktarıldığı birer formdurlar.

Bayramlar ve kutlamalar da böyledir. Kalpler hürmet ve muhabbet mayasıyla kenetlenir. Duygular rakikleşir, lisanlar latifleşir; davranışlara ayrı bir nezaket, yüzlere ayrı bir neşe, kalplere eşsiz bir huzur gelir.

Türk-İslam coğrafyasında kutlanan bu bayramlardan biri olan nevrüz da yaşandığı hâkim kültürün yüklediği anlama ve etkiye göre şekillenmiştir. Bu coğrafya içinde her toplum Nevruzunu, kendi var olan değerler örgüsü içinde millî kültürlerinin bir sembolü haline getirmiştir. Çünkü yeni bir kültür ögesinin doğuşu daima kendisinden önce varolan bir kültüre bağlıdır. Her toplumun kutlama şekilleri de inanış, ritüel ve etkinlikler bakımından o toplumda Nevruzun içeriğini belirlemiştir. Nevruzla yaşanan değerler kadim tarihi köklerden günümüze gelinceye kadar bizi yönlendiren ve teşvik eden gelenek ve anlayışların birikimidir.

Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu yurt tutan Türkler, göç yollarında kültürleşme yoluyla kültür alışverişinde bulunarak bunları Anadolu'ya taşımışlardır. Taşınan Orta Asya ve göç yolları kültürü yeni yurt Anadolu kültürü ve 10. yüzyıldan itibaren hâkim İslam kültürü yüzyıllar süren etkileşim sürecinin bir sonucu olarak yoğrulmuş Türk-İslam kültürünü doğurmuştur.

Bu kültürün önemli bir ögesi ve değerlerinin yaşandığı ve aktarıldığı bir form olarak Nevruz, birlikte yoğrulduğu dinî, millî, manevî ve ananevî değerleri yaşamayı canlandırıcı etkisi, gelenekleri devam ettirme aracı olması ve törelerin, toplumsal ahlâkın kökleşmesini sağlayan bir unsur olarak etkili bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Nevruz geleneğini sürdüren her kültürel unsur, değerleri taşıma ve aktarma görevini üstlenmiştir (<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/11.php>).

Nevruz geleneğinde, örtülü veya açık bir şekilde yaşanan ve aktarılan değerleri şöyle örneklendirebiliriz.

1. *Kainatı, insanı ve tabiatı tefekkür etmek.*

- a) Anadolu insanına göre bahar, Allah'ın ilahi güzelliğinin sembolü olarak mülhaza edilmiştir. Baharla birlikte gelen tabii güzellikler, masmavi gökyüzü pırıl pırıl bir güneş, yemyeşil kırlar ve rengarenk çiçekler Allah'ın cemalî sıfatlarının dünyadaki tezahürleridir. Kış mevsiminde adeta ölen bütün hayvanat ve nebatatın yeniden dirilişi (ba'su ba'del mevt) temsil eder.
- b) Halk şairi Âşık Veysel'in Nevruz çiçeğini tasvir ettiği mısralarındaki bu coşkunculuk ve derinlik ince bir tefekkürün eseridir:

*Nevruz der ki, ben nazlıyım,
Sarp kayalarda gizliyim,
Mavi donlu, gök yüzlüyüm,
Benden âlâ çiçek var mı?*

2. *Ömrün ve nimetlerin kıymetini bilmek ve şükretmek.*

- a) Halk arasında Nevruz bayramında bütün varlıkların Allah'a secde ettiği inancı yaygındır. Bu günde yıl boyunca rızkın bol olması temennisiyle evler boyanır, sofralar yiyeceklerle donanır, suçlar bağışlanır ve küsler barışır. Gençler niyet tutarlar, niyetleri çıkarsa gelecek gelecek Nevruz'da kesmek üzere kurban adarlar (Karaman, 2008, s. 134).
- b) Nevruz gününü bir takvim başlangıcı olarak görülmesi sebebiyle hayatın yeniden başladığının idrak edilmesi sözkonusudur. Bu durumu şu âyetle irtibatlandırabiliriz.

Bilin ki Allâh, ölümünden sonra yeryüzünü canlandırıyor
(El-Hadîd, 57/17).

Allâh'ın rahmetinin eserlerine bir bakın: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir (El-Rûm Suresi, 30/50).

Bitkiler ve ağaçlar secde ederler (El-Rahmân, 55/6).

Baharda yeniden hayat verilen mahlûkattan ibret alınarak toplumsal bir bilinç halinde “Size düşünenecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi?” (el-Fâtır, 35/37). Yine “Rabbinin Yüce ismini tesbih et. Ki O, yarattı, ‘bir düzen içinde biçim verdi. Takdir etti, böylece yol gösterdi. Yemyeşil-otlağı çıkardı.” (el-A'lâ Suresi, 87/1-4) ayetleri tefekkür edilmiş olmaktadır.

3. Zengin ve fakirin, idareci ve halkın kaynaşması millet ve kardeşlik bilincinin oluşması.

- a) Azeri asıllı olan Âşık Ramazan Ali Hudabendilu'nun Nevruz bayramının gelişi sebebiyle yazdığı “Mübarek Olsun” adlı şiiri bu kaynaşmayı çok güzel tasvir etmektedir.

*Nevruz günü geldi, sevinir eller,
Eller bayramınız mübarek olsun.
Ceh ceh vurup okur, şeyda bülbüller,
Eller bayramınız mübarek olsun.*

*Bu aziz bayramda hamı görüşür,
Küsülü davalı, hamı barışır,
Varlı, yoksul birbirine karışır,
Eller bayramınız mübarek olsun* (İmamverdiyev, 2005, s. 233).

- b) Selçuklu sultanları Abbasi halifeleriyle Nevruz bayramı münasebetiyle karşılıklı hediyeleşmişlerdir. Sultan

Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'a Nevruz bayramı münasebetiyle on bin dinar para ile birlikte pek çok da değerli hediyeler göndermiştir (Korkmaz, 1999, s. 253).

- c) Osmanlılarda devlet erkanında ve devlete hizmet edenler arasında nevruziye adıyla verilen bahşişler vardı (Mert, 1999, s. 347).
- d) Azerbaycan'da gençler ellerine bir torba alıp ev ev dolaşırlar ve topladıkları çeşitli hediyeleri ve bağışları, fakirlere dağıtmak üzere bir araya getirirler. Buna 'torba gezdirme' denir (Özçelik, 1999, s. 368).

4. Hediyeleşmek, hürmet ve muhabbeti tazelemek.

- a) Özellikle Azerbaycan'da Nevruz kutlamalarında karşılıklı ziyaretler yapılır, hediyeler alınıp verilir. Özellikle evliliğe hazırlanan nişanlı gençler bu ziyaretlerde bir araya gelerek, birbirlerini yakından görme ve tanıma fırsatı bulurlar hediyeleşirler (Özçelik, 1999, s. 368).
- b) Selçuklular'da da Nevruz gününde, insanlar birbirlerini tebrik ederler hediyeleşirler ve hediye olarak da daha çok şeker dağıtırlardı.

5. Birlikte yemek, içmek ve cömertlik ve misafirperverlik.

- a) Bölgede pek çok ülkede olduğu gibi Kazakistan'da da Nevruz günü çok miktarda kurban kesilir ve bunlar misafirler ve halka yemek olarak ikram edilir. Kesilen kurbanların derileri ve etleri fakirlere dağıtılır.
- b) Bugün bir çok Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde misafirlere sofralar kurulur, ikramlar yapılır.

- c) Osmanlı'da, Anadolu'da bazı dergâh ve tekkelerde özellikle Mevlevîlerde Nevruz'un kutlandığını görüyoruz. Selam sözü ile başlayan "Yedi Ayet" ya da "Heft Selam" bir kağıda yazılır, üzerine süt dökülür, içilirdi. İçilmeden evvel: "Ey gece ve gündüzün tedbircisi, ey gözleri ve gönülleri başka hale çeviren, ey kudret ve halleri değiştiren! Halimizi en güzel hale çevir." diye dua edilirdi (Karaman, 2008, s. 136).

6. Sağlıkın kıymetini idrak etmek ve sıhhati korumak.

- a) Osmanlılar'da her yıl Nevruz'da Hekimbaşı, içinde anber, afyon, misk, gül kurusu, tarçın kabuğu, sandal ağacı, karanfil, şekerçi çöğeni, havlican, vanilya tozu, pespase, hindistan cevizi, kişniş, gül suyu, melek otu, badem yağı gibi çeşitli maddeler bulunan adına nevruziye denilen bir macun kaynatır ve saray erkanına ve ahaliye ikram ederdi. Bu nevruziyelerin şifalı olduğu kabul edilirdi (Karaman, 2008, s. 131).
- b) Selçuklular'da halk, hastalıklara karşı şifa olacağı inancıyla Nevruz gününde temiz su ile duş alırdı.
- c) Azerî Aşık Elesker, Nevruzda baharın gelişiyile vecde gelerek, **Dağlar** adlı koşmasında şöyle söyler (İmam-verdiyev, 2005, s. 230):

Bahar faslı yaz ayları gelende,
Süsenli, sümbüllü, lâleli dağlar.
Yoksulu, erbabı, şâhı, gedanı,
Tutmaz birbirinden alalı (*aralıklı*) dağlar.

Hasta için tepesinde kar olur,
Her cür (*tür*) çiçek açır, laleazar olur,

Çeşmesinden âb-ı hayat car (*ilan eder*) olur.
Dağtır möhneti (*derdi*) melalı (*kederi*) dağlar.

7. Milli ekonomi bilinci ve iç ticaretin desteklenmesi.

- a) Osmanlılarda Nevruz'dan önceki son üç haftanın Cuma günü kuru yemiş bayramı olarak kutlanırdı. Nevruz'dan sonra tazelerinin çıkacağı düşünülerek, kuru yemiş satan esnafın elinde kalıp zarar etmemesi için türlü kuruyemiş satın alınır, bunlar hem yenilir hem insanlara ikram edilirdi. Böylece kuruyemiş esnafının sonraki seneye zarar etmeden girmesi sağlanırdı.
- b) Osmanlı'da nevruziye macunu; doktor, eczacılar ve şekerciler tarafından yapılır eczane, şekerçi dükkanı ve cami avlularındaki sergilerde satılırdı (Mert, 1999, s. 346). Böylece Nevruz mevsiminde ticari bir hareketlilik olurdu.

8. Geleneksel eğlence kültürünün yaşatılması ve millî birlik bilinci.

- a) Anadolu yörüklerinde nevruz bayramında gençler kendi aralarında eğlenirler; davul, zurna, bağlama, kâmiş, düdük ve kavallar eşliğinde şarkı ve türküler söyler oyunlar oynarlardı. Gençlerin bu eğlencelerine daha sonra yaşlı-genç, erkek-kadın bütün yörükler katılırlardı. Akşam geç vakte kadar yediden yetmişe tam bir bayram havası yaşanırdı (Karaman, 2008, s. 141).
- b) Ferec Muradî isimli şair, Nevruz coşkusuunu Azerî şivesiyle şöyle dile getirir:

Bayram olur küsülüler barışar,

Şirin diller birbiyenen danışar,
 Gohum (*hısım*) kardeş gelir bahem görüşer,
 Teze ile hoş geldin etmek gerek
 Yâr yârının könlünü almak gerek.

Kız gelinler, otağların bezerler,
 Süfrelere şirnileri (*tatlıları*) düzerler.
 Hena (*kına*) yakar al yanaklı gözeller,
 Teze (genç) ile hoş geldin etmek gerek
 Yâr yârının könlünü almak gerek (İmamverdiyev,
 2005, s. 234).

9. Büyüklerin küçüklere, önceki neslin sonrakilere güzel örneklığı.

- a) Azerbaycan'da Nevruz sabahı erkenden kalkılarak taze su ile yıkanılır. Taze sular içilir. Hayvanlara da taze su içirilir. Temiz elbiseler giyilir. Pilav, çörek, börek, katlanma, şeker, yedi çeşit tatlı ve yemişlerle süslenmiş sofralar hazırlanır.
- b) Aile fertleri ve yöre halkı birbirleriyle bayramlaşarak bayramı tebrik derler. Daha sonra önde yaşlılar olmak üzere, o yıl içerisinde yakınlarını kaybetmiş olan komşular ziyaret edilir (Özçelik, 1999, s. 368).

10. Sanatın ve edebiyatın estetik duygusunun inkişafı.

- a) Anadolu'da İslam'ın gelişinden sonra, eski Türklerde olduğu gibi 'ozan' adıyla; XV. yüzyıldan sonra da yine

‘âşık’ adıyla saz eşliğinde geleneksel bahar bayramı olan Nevruz teması işlenmiştir.

- b) Nevruz bayramı esnasında mâni-dilek çömleği çekilişi ve yarışmalar yapılır, çeşitli oyunlar oynanırdı. Aynı şekilde edebiyatta yaygın olarak ele alınan konular arasında olan Nevruz üzerine, Divan ve Halk edebiyatında çeşitli eserler meydana getirilmiştir (Çobanoğlu, 2000, s. 58).
- c) Kazakistan’da dört gün süren nevrüz bayramının birinci gününde yerli ahali bayram yerinde toplanırken uzaktan gelecek misafirler için de ak keçeden yurtlar (çadırlar) hazırlanır. Bu yurtların içleri işlemeli halı ve keçelerle süslenir. İkinci günü 400-500 kişinin görev aldığı kurban kesimi gerçekleştirilir. Yemekten sonra çeşitli çalgılar eşliğinde şarkılar söylenir, eğlenceler düzenlenir (Özçelik, 1999, s. 366).
- d) Kazakistan’da hâlen Nevruz etkinliklerinde çeşitli oyunlar oynanır ve dans gösterileri yapılır. Şair ve koşakçılar arasında şiir ve koşak atışmaları yapılır. Meddalılar halk destanlarını hikaye ederler. Kızlar ve yiğitler Nevruz dolayısıyla şiir ve koşaklarla birbirlerine muhabbetlerini açıklama fırsatı bulurlar (Özçelik, 1999, s. 367).

11. İbadete teşvik ve toplu dua kültürünün devamı.

- a) Doğu Türkistan’da Uygurlar yılın sonunda halk, yeni yılın ve baharın şerefine *Nevruz-nâme* denilen koşak ve beyitler hazırlar. Nevruz’un ilk günü çoğunlukla cami, mescit ve tekke gibi ibadethanelerde veya pazar yerlerinde toplanırlar (Özçelik, 1999, s. 367).
- b) Eski Nevruz kutlamalarında, Tokat’da Almus’a bağlı Çevreli Köyü’nde Duatepe mevkiinde Halk bir gün

önceden Nevruz törenlerine hazırlanırdı. Törenler, genellikle sabahın erken saatlerinde başlardı. Gençler, ilahiler okuyarak topluca tepeye çıkarlar ve köyün imamı duayla töreni başlatırdı. Bu arada ilahiler ve ardından Kur'an okunurdu (Karaman, 2008, s. 136).

SONUÇ

Tarih boyunca medeniyetler birbiriyle daima etkileşim halinde olmuş ve güçlü olan zayıf olanı daha çok etkisi altına almıştır. Türk-İslam Medeniyeti, Eski Türk geleneklerinin ve değerlerinin, İslam'ın kök değerleri temel faziletleriyle yoğrulmasıyla bugünkü karakterine kavuşmuştur. Türk-İslam Medeniyeti bir taraftan İslam'ın kök değerlerinden beslenmiş; diğer taraftan Eski Türk töreleri ve gelenekleri Kur'an ve Sünnet süzgecinden geçerek nev'i şahsına münhasır bir değerler manzumesini oluşturmuştur.

İslam öncesi devirlere dayanan ve İslam Medeniyeti havzasında yaşayan birçok toplumun tarihî geleneklerinde var olan Nevruz, günümüzde Türk-İslam coğrafyasında bu değerlerin yaşandığı ve aktarıldığı formlardan biri olarak karakteristik bir nitelik taşır.

Türk-İslam Medeniyeti coğrafyasında devletler ve halklar nezdinde kutlanan hem resmi hem sivil özellik taşıyan Nevruz, birçok yerel değerlerin harmanlanarak geniş çaplı bir coğrafyada neredeyse evrensel bir nitelik kazanmış ve bir değerlerin yaşandığı ve aktarıldığı kültürel bir formu olarak ortaya çıkmıştır. Popüler kültürün, yapay medyatik akımların moda ve evrensellik maskesiyle kadim yerel değerleri yok etmekle tehdit ettiği bir devirde, Türk-İslam Medeniyeti havzasında ortak kültürü ve geleneği olan Nevruzla söz konusu değerlerin yaşanması ve taşınması büyük önem arz etmektedir.

Bu anlamda Türk-İslam Medeniyeti havzasında birçok ortak değerlerin taşıyıcı bir formu olarak Nevruz, inançtan ahlaka, sanattan edebiyata, ekonomiden siyasete, dinî şuurdan millî şuura, felsefeden tıbbâ kadar birçok sahada yerel ve evrensel değerleri harmanlayarak bünyesinde toplamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2011). *Anahatlarıyla dinler tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. cilt I-VIII, İstanbul.
- Çamdibi, H.M. (1994). *Şahsiyet terbiyesi ve din eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Yapısal ve işlevsel bakımdan geleneksel bayramlar bağlamında Nevruz ve Hıdrellez. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 1, 51-59.
- Ebû Dâvud, Süleyman bin Eş'as es-Sicistânî. (1992). *Sünenü Ebi Dâvud*. cilt I-V, İstanbul.
- Göze A. (1998). *Siyasal düşünceler ve sistemler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Güngör, E. (2000). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Heysemî, Hâfız Nüreddîn Ali bin Ebi Bekir. (1988) *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Beyrut.
- İmamverdiyev, İ. (2005). Azerbaycan ve İran Türklerinde Nevruz etkinlikleri ve âşık şiirinde Nevruz. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28, 223-239.
- Karaman, R. (2008). Anadolu'da Nevruz kutlamaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 129-145.
- Korkmaz, S. (1999). Selçuklularda Nevruz kutlamaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 325-353.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed. (1985). *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. cilt I-XX, Beyrut.

- Mert, Ö. (1999). Son dönem Osmanlı Belgeleri'nde Nevruz. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 339-357.
- Mübârekfûrî, S. (1988). *Er-rahîku'l-mahtûm*. Beyrut.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim bin Haccac el-Kuşeyrî. (1992). *el-Câmiu's-sahîh*. Cilt I-III, İstanbul.
- Özçelik, M. (1999). Nevruz ve Nevruz'la ilgili adet ve inanışlar. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 359-371.
- Schaie, K.W. ve Willis L.S. (2002). *Adult development and aging*. New Jersey: Prentice Hall.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevruz>. Erişim tarihi: 10.07.2019.
- Tirmizî, Ebû sâ, Muhammed bin İsâ. (1968). *Sünenü't-Tirmizî*. Cilt I-V, Beyrut.
- Turan, F.A. (2008). Anadolu'daki Hıdırellez kutlamalarına dair inanmalar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlar. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 101-111.